

УДК 347.672

Цибульська Ольга Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАПОВІДАЛЬНЕ ПОКЛАДЕННЯ АБО ПРАВО ЗАПОВІДАЧА ПОКЛАСТИ НА СПАДКОЄМЦІВ ІНШІ ОBOB'ЯЗКИ

Постановка проблеми. Диспозитивний характер цивільно-правових норм передбачає можливість реалізації фізичними особами своїх прав шляхом вільного вибору того чи іншого варіанту поведінки в сфері особистих немайнових та майнових правовідносин не тільки за період свого життя, а й на випадок своєї смерті, за виключенням випадків, коли норми чітко визначають межі, порушувати які прямо забороняється. Спадковим правом України передбачена можливість не просто складати заповіти зі звичайним визначенням кола спадкоємців та переліком майна, що підлягає розподілу між ними після смерті спадкодавця, але й встановлювати в заповіті спеціальні розпорядження, окремо визначені законодавцем в Книзі шостій чинного Цивільного кодексу України (далі ЦК – України). Разом із тим, робити особисті розпорядження на випадок своєї смерті, використовуючи ту чи іншу правову конструкцію, наважиться не кожний, оскільки неоднозначний підхід щодо визначення їх змісту викликаний відсутністю чіткої позиції як серед науковців, так і неузгодженістю регулювання в законодавчій сфері. Одним із таких заповідальних розпоряджень є заповідальне покладення, яке передбачає право заповідача покласти на спадкоємців інші обов'язки.

Стан дослідження теми. В наукових колах є чимало досліджень концептуальних положень спадкового права. Не є виключенням і питання щодо тих чи інших розпоряджень заповідача, в тому числі й заповідального покладення. Так, зокрема, доцільним є відзначити роботи Ю. О. Заїки, А. А. Солодової, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси та ін. Разом із тим, комплексного наукового аналізу окресленого питання з урахуванням норм чинного законодавства проведено не було. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що дослідження в рамках цієї роботи є своєчасним та актуальним.

Метою цієї статті є дослідження питань щодо підстав, порядку та наслідків встановлення заповідального покладення в межах заповіту.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання: дослідити джерельну базу та визначити і запропонувати шляхи уникнення та вирішення проблем, що можуть виникати у спадкодавців при встановленні заповідального покладення в заповіті, у спадкоємців при реалізації права на спадкування, а також в інших осіб, права в яких виникатимуть внаслідок встановлення зазначеної правової конструкції в заповіті за умови прийняття спадкоємцями спадщини.

Виклад основного матеріалу. Заповідальне покладення є розпорядженням заповідача в межах заповіту, призначення якого відповідно до ст. 1240 ЦК України полягає в можливості покласти на спадкоємця інші обов'язки.

В пп. 5 п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7 визначається зміст ст. 1240 ЦК України, згідно з яким заповідач має право зобов'язати спадкоємців до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема, щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання (ч. 1 ст. 1240), а також дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ч. 2. ст. 1240) [1]. Отже, до «інших обов'язків» ЦК України віднесено, по-перше, вчинення певних дій немайнового характеру без зазначення їх мети, а, по-друге, вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Таким чином, на відміну від ст. 549 ЦК УРСР 1963 р., яка передбачала можливість заповідача покласти на спадкоємця обов'язок виконання дій, спрямованих тільки для загальнокорисної мети, ЦК України розширює перелік таких дій можливістю покладення обов'язку вчинення певних дій немайнового ха-

рактору, не спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Ч. 2 ст. 1240 ЦК України має самостійний характер щодо ч. 1 цієї статті, що є спеціальною у питанні регулювання відносин щодо покладення на спадкоємців немайнових обов'язків, виконання яких не має метою задоволення суспільних інтересів [2, с. 99-100]. Разом із тим, зі змісту ч. 2 ст. 1240 ЦК України залишається невизначеним характер дій зобов'язаного покладенням спадкоємця. Слід погодитись із думкою В. М. Ігнатенка, який стверджує, що в цьому разі маються на увазі дії як майнового, так і не майнового характеру, які завжди спрямовані на досягнення загальнокорисної мети [3, с. 33-34, 4, с. 17-22].

У випадках, коли мова йде про встановлення в заповіті обов'язку спадкоємця виконати певні дії немайнового характеру для загальнокорисної мети, вчинення таких дій, як правило, не пов'язане з обмеженням майнових прав спадкоємців. Прикладом таких дій є випадок, коли один із професорів столичного університету побажав, щоб його спеціальною бібліотекою мали можливість користуватися викладачі та студенти факультету, де він протягом багатьох років працював [2, с. 135].

Іншим прикладом заповідального покладення проте з обов'язком виконати дії вже майнового характеру може бути покладення на спадкоємців обов'язку за рахунок визначеної у заповіті частини спадщини встановити гранти (премії) для фінансування наукових досліджень освітніх програм, заохочення талановитих науковців, митців тощо [5, с. 99, 135].

Може виникнути також ситуація, коли заповідач бажає скласти заповіт на користь улюбленої домашньої тварини та передати їй усе своє майно. Однак у заповіті «прямо» реалізувати це бажання неможливо, оскільки домашня тварина не належить ні до однієї з категорій суб'єктів, на користь яких може бути складено заповіт. Дану проблему можна вирішити саме за допомогою встановлення у заповіті відповідного заповідального розпорядження. Так, особа, наприклад, може заповісти усе своє майно спадкоємцю, встановивши при цьому довічний його обов'язок доглядати за твариною або обов'язок організувати притулок для бездомних тварин.

Порівнюючи об'єкт правовідносин, які виникають внаслідок заповідального відказу, з об'єктом правовідносин, що виникають внаслідок заповідального покладення, правильним було б зазначити, що дії, які є об'єктом правовідносин покладення, на відміну від дій, які є об'єктом відносин заповідального відказу, яким у певної особи завжди встановлюється майнове право, можуть мати, як

зазначалося вище, і немайновий характер. У випадках, передбачених ст. 1240 ЦК України, коли заповідач зобов'язує спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, таке обтяження не відбувається. Таким чином, об'єктом правовідносин, що виникають внаслідок заповідального покладення, може бути виконання спадкоємцем певних дій як немайнового так і майнового характеру, але у випадках, передбачених ч. 2 ст. 1240 ЦК України, завжди спрямованих на досягнення загальнокорисної мети.

Разом із тим норми, що містяться в п. 2.7 розділу 2 глави 3 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 (далі – Інструкція) [6], а також абз. 4 п. 20 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 (далі – Порядок) [7], згідно з якими в заповіт може бути включено розпорядження немайнового характеру, зокрема виконання певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети, не відповідають змісту ч. 2 ст. 1240 ЦК України, оскільки надають діям зобов'язаного спадкоємця, спрямованим на досягнення загальнокорисної мети, виключно немайновий характер.

Таким чином, існує певна неузгодженість в правовому регулюванні цього виду заповідальних розпоряджень між ЦК України та Інструкцією і Порядком, що на практиці може приводити до неоднозначного тлумачення нотаріусами можливості покладати на спадкоємців обов'язків щодо вчинення певних дій, спрямованих на досягнення загальнокорисної мети, передбаченої ч. 2 ст. 1240 ЦК України.

Невирішеним питанням залишається визначення ознак загальнокорисної мети, для досягнення якої спадкоємець зобов'язаний виконувати дії майнового або не майнового характеру. На жаль, ці ознаки ані теорією цивільного права, ані практикою станом на сьогодні не розроблені, що викликає чимало проблем на практиці у нотаріусів при посвідченні заповітів, що містять подібні розпорядження на випадок смерті [8, с. 32].

Правовідносини, які виникають внаслідок заповідального покладення, так само як і заповідальний відказ, породжують зобов'язання. Визначальною серед цивілістів є думка, згідно з якою заповідальне покладення носить зобов'язальний характер, де спадкоємець, який виступає як боржник, зобов'язаний виконати його належним чином. На відміну від заповідального відказу, який називає як кредитора, так і боржни-

ка, заповідальне покладення вказує лише боржника – спадкоємця, а кредитором може виступати будь-яка зацікавлена в таких діях особа. В цій ситуації має місце встановлення правового зв'язку між спадкоємцем і особою, яка відгукнулася, що без сумніву, має зобов'язально-правовий характер [3, с. 34; 4, с.18]. Між спадкоємцем за заповітом, на якого покладений відповідний обов'язок, та між особами, які мають право вимагати виконання на їх користь дій відповідного змісту, складаються зобов'язальні відносини, в яких перший виступає боржником, а останні – кредиторами [2, с. 52, 98].

Уповноважений суб'єкт у правовідношенні, що виникло внаслідок заповідального покладення, визначально невідомий і це, в свою чергу, є основною відмінністю даного заповідального розпорядження від заповідального відказу, проте, це зовсім не означає, що він взагалі відсутній – цей суб'єкт існує, але з огляду на надзвичайно широке коло потенційних кредиторів у зобов'язанні, яке виникає з покладення, не можна наперед визначити, яка конкретно особа або сукупність осіб виявиться ним.

На жаль, ЦК України не вирішує зазначеного питання. Закон не передбачає конкретного кола суб'єктів, які мають право вимагати виконання суспільно-корисної мети. А тому заповідачу для уникнення проблем при виконанні заповіту після його смерті доцільно це положення регламентувати в змісті при його складанні шляхом конкретизації заінтересованих осіб.

Так, уповноваженими особами при покладанні можуть бути чітко визначений суб'єкт (наприклад, письменник дає спадкоємцю вказівку передати зібрані ним літературні матеріали державі з метою подальшого створення на їх основі бібліотеки) або певна соціальна група (наприклад, вчений разом із призначенням спадкоємцем навчального закладу, в якому він працював, покладає на нього зобов'язання надавати у користування студентам цього закладу створені ним електронні пристрої для проведення наукових досліджень), або надзвичайно широке коло осіб (наприклад, заповідач, залишаючи спадкоємцеві зібрану ним рідкісну колекцію картин, монет тощо, покладає на нього обов'язок надавати всім бажаючим у певні дні та години можливість для ознайомлення з ними; відомий композитор, призначаючи спадкоємцем консерваторію і передаючи останній предмети, пов'язані з його професійною діяльністю,

зобов'язує останню влаштувати в його будинку музей) [2, с. 97-98].

Таким чином, сторонами зобов'язання, що виникатиме внаслідок покладення на спадкоємця обов'язку вчинення певних дій немайнового характеру, а також дій, спрямованих для досягнення загальнокорисної мети, слід вважати спадкоємця, що матиме правове положення боржника, та будь-яку із зацікавлених у виконанні таких дій осіб, що матиме правове положення кредитора.

З огляду на зазначене вище, можна стверджувати, що, правовідносини, які виникають внаслідок заповідального покладення, є зобов'язальними, оскільки його сторонами є спадкоємець – особа, яка несе обов'язок виконати певні дії немайнового характеру, або дії, спрямовані для досягнення загальнокорисної мети, і вигодонабувачі – всі зацікавлені у виконанні таких дій особи, яким належить право вимоги; об'єктом таких правовідносин є певні дії немайнового характеру зобов'язаного спадкоємця за заповітом, або дії, спрямовані для досягнення загальнокорисної мети; а здійснення суб'єктивного права вигодонабувачами можливе тільки у разі здійснення спадкоємцем дій, що складають його обов'язок.

На відміну від регулювання відносин, що виникають внаслідок заповідального відказу, ЦК України, а також судова практика не визначає ані момент виникнення права вимоги у кредиторів на предмет заповідального покладення, ані момент, з якого кредитори мають право звернутися до суду із позовом до такого спадкоємця-боржника. Відсутність чіткої регламентації даної сфери правовідносин може мати як наслідок неоднаковий підхід щодо механізму їх реалізації та захисту.

Висновки. З огляду на зазначене вище, можна зробити висновок, що яскравим прикладом зобов'язальних конструкцій, передбачених в Книзі шостій ЦК України, є відносини, що виникають внаслідок покладення заповідачем на спадкоємця інших обов'язків, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Як і заповідальний відказ, заповідальне покладення є обтяженням спадкової частки певного спадкоємця за заповітом тільки у випадку покладення на нього обов'язку виконати певні дії майнового характеру. Заповідальне покладення може створювати цивільно-правове зобов'язання між спадкоємцем не з конкретно визначеною особою-кредитором, а з будь-якою особою, заінтересованою у вчиненні таких дій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>
2. Заїка Ю. О. Спадкове право: навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконь. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
3. Ігнатенко В. М. Правова характеристика відносин, що виникають із заповідального покладення / В. Ігнатенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 31-35.
4. Ігнатенко В. Заповідальний відказ і заповідальне покладення як види позадоговірних зобов'язань / В. Ігнатенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 17-22.
5. Фурса Є. Особливості розгляду справ про визнання заповіту недійсним / Є. Фурса // Юридичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 99-100.
6. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04>
7. Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/940-2006-п>
8. Солодова А. А. Завещательное назначение опекуна или попечителя в форме завещательного возложения / А. А. Солодова // Юрист. – 2007. – № 1. – С. 32-33.

Цибульська Ольга Юріївна

ЗАПОВІДАЛЬНЕ ПОКЛАДЕННЯ АБО ПРАВО ЗАПОВІДАЧА ПОКЛАСТИ НА СПАДКОЄМЦІВ ІНШІ ОБОВ'ЯЗКИ

В статті досліджуються питання, пов'язані з особливостями виникнення, здійснення та захисту прав, що виникають внаслідок встановлення в заповіті конструкції заповідального покладення. Визначається сутність права заповідача покласти на спадкоємців інші обов'язки.

Ключові слова: спадкування, заповіт, заповідальні розпорядження, вигодонабувач, спадкоємець за заповітом, зобов'язання.

Цибульская Ольга Юрьевна

ЗАВЕЩАТЕЛЬНОЕ ВОЗЛОЖЕНИЕ ИЛИ ПРАВО ЗАВЕЩАТЕЛЯ ВОЗЛОЖИТЬ НА НАСЛЕДНИКОВ ДРУГИЕ ОБЯЗАННОСТИ

В статье исследуются вопросы, связанные с особенностями возникновения, осуществления и защиты прав, возникающих в результате установления в завещании конструкции завещательного возложения. Определяется сущность права завещателя возложить на наследников другие обязанности.

Ключевые слова: наследование, завещание, завещательные распоряжения, выгодоприобретатель, наследник по завещанию, обязательство.

Tsybulska Olha Yuriivna

TESTAMENTARY LAYING-ON OR RIGHT FOR A TESTATOR TO LAY OTHER DUTIES ON HEIRS

The questions, related to the features of origin, realization and protection of rights arising up as a result of establishment in the testament of construction of testamentary laying-on, are investigated in the article. Essence of right for a testator to lay other duties on heirs is determined.

Key words: inheritance, testament, testamentary orders, remunerative receiver, beneficiary under will, obligation.